

18. Vidomosti pro material'ni zbytky, zapodijani nimec'ko-fashysts'kymy okupantamy komunal'nomu gospodarstvu Harkivs'koj oblasti. 4 sichnja 1944 roku. – DAHO. – F. R-3858. – Op. 3. – Spr. 11.

19. Pys'mova robota uchenyci sered'oi' shkoly Oleksii'vs'kogo rajonu Harkivs'koj oblasti O.Myronenko "Chto ja perezhila vo vremja nemeckoj okkupacii" (naselenyj punkt ne vkazano) berezen'kviten' 1944 roku. – DAHO. – F. R-3746. – Op. 1. – Spr. 101.

20. Vijna ochyma ditej: Zb. arhiv. dokumentiv / Derzharhiv Harkivs'koj obl. – X.: FOP Tarasenko, 2013. – 220 s.

21. Postanova bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U "Pro organizaciju zboru sered naselennja teplyh rechej ta bilyzny dlja Chervonoj' Armii'" (z protokolu zasedannja bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U vid 6 veresnja 1941 roku № 194, p.1). – DAHO. – F. P-59. – Op. 1. – Spr. 75.

22. "Postanova bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U pro stvorenja komsomol's'kyh zagoniv vynshhuvachiv tankiv (vytjag iz protokolu zasedannja bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U vid 4 serpnja 1941 roku № 84). – DAHO. – F. P-59. – Op. 1. – Spr. 75.

23. "Pro robotu korpusu narodnogo opolchennja po m. Harkovu" 28 serpnja 1941 roku (dodatok do p.5 protokolu zasedannja bjuro Harkivs'kogo mis'kogo komitetu KP(b)U vid 29 serpnja 1941 roku № 131). – DAHO. – F. P-69. – Op. 1. – Spr. 411.

24. Materialy (spiski, spravki, dokladnye zapiski, zajavlenija) o sozdanii i dejstvii partizanskih otrjadov (18.08.1941 – 01.06.1942). – DAHO. – F. P. 2. – Op. 1. – Spr. 1410. – 68 ark.

25. Otchet o rabote podpol'nyh partijnyh organizacij v g. Har'kove v period Velikoj Otechestvennoj vojny (oktjabr' 1941 – avgust 1943 gg.). 10.07 1943–30.05 1946 g/formirovanija. – DAHO. – F. 2. – Op. 31. – Spr. 5.

26. Dokumenty podpol'ja partizanskogo dvizhenija i antifashistskoj bor'by na Har'kovshine v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1943 gg.). – DAHO. – F. 2. – Op. 31. – Spr. 59–98.

Kovalskaya L. A., Associate Professor of History of the Slavs, doctoral student in the history of Ukraine, Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), dreamlife.lesya@gmail.com

Historical sources on the history of the partisan–underground movement years of war in the archives of the Kharkiv region

Presents a collection of historical archival sources Kharkiv region the history of the soviet Resistance Movement during the war. Traced the issues of documentary collection on the origin and purpose of their creation. Considered historical informative sources covering the activity of the partisans and underground members during the war on territory of the region.

Keywords: Great Patriotic war, the partisan and underground movement, Kharkiv region, archival source, a historical source.

Ковальская Л. А., доцент кафедры истории славян, докторант кафедры истории Украины, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), dreamlife.lesya@gmail.com

Исторические источники по истории партизанско–подпольного движения в годы войны архива Харьковской области

Представлена коллекция исторических архивных источников из истории функционирования советского Движения Сопротивления Харьковской области в годы войны. Целью является исследование проблематики документальной коллекции по происхождению и целям их создания, рассмотрение исторической информативности источников, которые освещают деятельность партизан и подпольщиков в годы войны на территории области.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, партизанское и подпольное движение, Харьковская область, архивный источник, исторический источник.

* * *

УДК 930.1(470)+94(477)“20/21”

Маслак В. І.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (Україна, Кременчук), v.i.maslak.63@yandex.ua

Світогляд еліти Гетьманщини початку XVIII ст. з перспективи сучасних польських дослідників

Дсліджуються особливості інтерпретацій сучасними польськими дослідниками світоглядних імперативів та історичних уявлень козацької

старшини Гетьманщини. Проаналізовано образ української еліти у новітній польській історіографії. Шляхом співставлення доробку сучасних істориків з попередньою польською історіографічною традицією з'ясовано, що останнім часом цей образ зазнав суттєвих змін під впливом появи ґрунтовної монографії К. Лоссон, присвяченої аналізу козацьких літописів початку XVIII ст. (літопис Самійла Величка та "літопис Григорія Грабянки), Конституції Пилипа Орлика, а також маніфесту й "Виводу прав України". Встановлено, що об'єктом дослідницьких зацікавлень стали уявлення козацької старшини про природу Гетьманщини, походження "козацького народу", територію Гетьманщини, організацію суспільства та влади, проблема українського історичного міфу. Концептуальні побудови польської дослідниці вписано в сучасний історіографічний контекст.

Ключові слова: польська історіографія, Гетьманщина, козацька старшина, літописи, уявлення, світогляд.

Метою статті є дослідження образу еліти Гетьманщини XVIII ст. у сучасній польській історіографії, що важливо для розуміння підходів польських істориків до прочитання ранньомодерної української історії.

До останнього часу в польськими істориками практично не досліджувався світогляд еліти Гетьманщини XVIII ст. Це суттєво збіднювало образ ранньомодерної української державності в польській історіографії, сформований під знаком концепції про остаточне перетворення українського світу на об'єкт. Післямазепинська доба взагалі не викликала спеціального інтересу й представлена лише як складова загальника з історії України В. Серчика [4, с. 146–159]. Тональність визначає констатація курсу Петербурга на ліквідацію автономії Гетьманщини, що вписувалося в загальну модернізацію та уніфікацію імперії, а також неухильне вигасання української державності. Квінтесенцією образу є наступна теза автора: "Автономія Задніпров'я полягала тепер назагал у збереженні певних традиційних звичаїв, які, зрештою, більшою мірою були культивовані нижчими верствами населення, убогими козаками та селянами, ніж старшиною з оточення гетьмана" [4, с. 147]. Такий образ провокує одностороннє й надміру спрощене, зрештою, викривлене уявлення про ступінь вмонтування Гетьманщини в імперські структури.

Лише недавно з'явилася концептуальна праця, яка плідно розглядає світоглядні імперативи козацької еліти в зауважені часи. Монографія К. Лоссон, присвячена літописам початку XVIII ст. та Конституції Пилипа Орлика, а також маніфесту й "Виводу прав України", стала очевидним дисонансом з образом, представленим В. Серчиком. Візія дослідниці формувалася з урахуванням напрацювань української історіографії, зокрема В. Горобця, З. Когути, С. Плохія, В. Степанкова, О. Струкевича, Н. Яковенко. Хоча, з іншого боку, К. Лоссон не відрефлексувала низку дуже цінних для обговорюваної проблеми спостережень українських істориків. Зокрема, попри обґрунтування А. Бовгирею [1, с. 76–96] неможливості написання Григорієм Грабянкою літопису, дослідниця традиційно вважає Грабянку автором літопису, не висловившись з приводу аргументів згаданого українського історика [3, с. 8–9]. Так само невідкоментовано прочитання сучасними дослідниками специфіки Переяславської ради 1654 р., хоча ставлення до останньої С. Величка, П. Орлика та автора "літопису Грабянки" є відправним пунктом для формування уявлень авторки про світогляд і політичні концепції козацької старшини.

Зміст інтерпретацій К. Лоссон створює зовсім іншу проєкцію післямазепинської Гетьманщини, ніж щойно

представлена візія В. Серчика, наголошуючи на рефлексії старшини над проблемами, які становлять підмурівок інтелектуального обґрунтування самодостатності та політичної незалежності. Розлого показано, що справа дійшла до формування цілісного історичного міфу, покликано обґрунтувати окремішність українського світу від усіх сусідів, появу Гетьманщини, право козаків посідати верхній щабель у суспільній ієрархії, природу їхніх привілеїв і вольності, легітимність курсу на визволення з-під “московського ярма”. Крім того, Конституція 1710 р. віддзеркалює погляди старшини та запорожців на устроєву модель Гетьманщини.

В основі пропонованого образу ціннісних орієнтацій та системи уявлень еліти Гетьманщини початку XVIII ст. лежить заперечення тези про затухання у свідомості старшини державної ідеї: “Безсумнівно, ідеї писарів доводять живучість державної ідеї, бажання діяти як народ у суверенній державі, найяскравішим підтвердженням чого є преамбула до конституції руки Пилипа Орлика” [3, с. 212]. Гетьман Пилип Орлик відкрито пропагував ідею від’єднання Гетьманщини від Московії та “впровадив до свідомості європейської ідею незалежної України, потрібної для усталення рівноваги на континенті як бар’єра, що блокує імперську політику Москви” [3, с. 31]. Натомість С. Величко та автор “літопису Г. Грабянки” в умовах зверхності Московії вибрали іншу тактику. Головна мета їхніх творів полягала в тому, щоб обґрунтувати необхідність та збереження самодостатності Гетьманщини та показати відмінність українського світу від російського. Слідом за С. Плохієм [2, с. 289–292] заперечуючи інтерпретацію поглядів літописців як “проросійських”, дослідниця дійшла типологічно схожого висновку, що для обох найважливіше було “з одного боку продовження доби суверенності Гетьманщини, а з іншого – показ козацької держави як цілковито та неодмінно лояльного партнера Москви, який на відміну від неї не порушив умов договору” [3, с. 75].

За показною лояльністю літописців ховалося справжнє ставлення як до Московії, так і до ідеї державності Гетьманщини. Деконструкція дослідниці поглядів С. Величка та автор “літопису Грабянки” подає обох осіб як противників зверхності московського царя. Такий однозначний погляд висловлюється в історіографії вперше. В основу аргументації покладено тезу, що Переяславська рада 1654 р. представлена літописцями як “трагічне непорозуміння”, яке сталося через небажання Варшави визнати Гетьманщину. Крім того, ними гостро критикується політика Москви в Україні та створено позитивний образ І. Мазепи. Щоб уникнути питання про стратегії І. Мазепи в 1708 р., С. Величко не доводить свій літопис до осені 1708 р. Зрештою, обидва літописці відрізняють себе від московитів, а Україну від Московії [3, с. 73–78]. Квінтесенцією візії дослідниці, формуючи підмурівок образу свідомості козацької старшини, є наступна теза: “Позірна проросійськість, в котрій українські історики часто звинувачують Грабянку і Величка, не витримує аналізу. Літописці з огляду на тогочасну цензуру, просто не мали можливості відверто висунути, як це зробив гетьман на еміграції, постулат суверенності. Дійсно, твердження обох авторів, що вибір російської

орієнтації – це єдино можливе рішення, не дорівнює твердженню, що це добрий вибір” [3, с. 213].

Важливе місце в концепції К. Лоссон належить тезі про те, що і для П. Орлика, і для С. Величка, і для автора “літопису Грабянки” “виникнення козацької держави є фактом” [3, с. 62]. І переймаються вони обґрунтуванням її легітимності: “Автори за допомогою вправного історичного аргументування докладають всіх зусиль, щоб підтвердити правомірність Гетьманщини з точки зору міжнародного права і тим самим не втратити шанс на незалежне державне існування в майбутньому” [3, с. 213]. Ключовим рубежем нова українська еліта вважала Березневі статті 1654 р., які трактувалися як акт визнання держави, легітимності еліти з комплектом прав і привілеїв. Саме до Березневих статей старшина апелювала у змаганнях за збереження самодостатності Гетьманщини під інтеграційним котком Російської імперії. Так що “навіть самі емігранти (мазепинці... – В. М.), прагнучи остаточної незалежності Гетьманату, не критикували гетьмана за піддання України під опіку царя, лише атакували виключно Москву за недотримання умови, вважаючи Переяслав “позитивним” актом, а Хмельницького – героєм” [3, с. 72]. Український історичний міф, який постав на цьому ґрунті відповідав тогочасним канонам. У ньому було представлено концепції давнього походження українського світу, політичного народу, його прав і вольностей, а також законності появи Гетьманщини. Рубіконом в українській еліті вважали Зборівську угоду. Як писав П. Орлик, “Що з того, що Україна була колись польською провінцією, коли зважимо на те, що від 1649 р. до наших днів її визнала вся Європа і навіть сам цар” [3, с. 52].

Концептуалізація щойно зазначених проблем авторства К. Лоссон, здебільшого перегукується з підходами, які окреслилася в середовищі українських істориків. Однак є й важливі відмінності. Констатуючи той факт, що П. Орлик, С. Величко та автор “літопису Грабянки” виводили українців від войовничих хозарів чи вписували у сарматський міф, дослідниця оминула одне з центральних завдань авторів – розвести по різних кутках українців та московитів, однак наголосила на тому, що сарматизм С. Величка підкреслював спільність походження козаків і поляків [3, с. 59]. Водночас було поставлено питання, яке досі не було продискутоване “чи козацька старшина, яка відіграла в Гетьманаті роль, зарезервовану в Речі Посполитій для шляхти, розуміла народ в такому самому обмеженому одно становому значенні” [3, с. 51]. Прагнучи відповісти на нього, дослідниця зробила влучне спостереження, що П. Орлик з далекосяжними ідеологічними наслідками писав про “козацького князя” часів Київської Русі. З іншого боку, полемізуючи з С. Плохієм, який постулював становий підхід еліти Гетьманщини до поняття “народ”, дійшла висновку, що поняття “народ” мало амбівалентну семантику, вживаючись як у вузькому, так і в широкому сенсі. При цьому “Ані Грабянка, ані Величко в жодному місці у своїх працях виразно не виводять селянську верству з поняття народ”. Однак П. Орлик все таки обстоював становий – козацький – характер “народу” [3, с. 52]. Поява ж поняття “козако-руський народ”, яка навіязувала до позастановості та культивування цієї

традиції в православній моделі “руського народу” першої половини XVII ст. мала ідеологічну функцію мобілізувати суспільство навколо козаків для відстоювання самодостатності Гетьманщини [3, с. 54].

Важливим елементом концептуалізації стало пояснення співвідношення етнічного та політичного у свідомості старшини. Підходи К. Лоссон тут посутньо розбігаються з поглядами, представленими в сучасній українській історіографії та в модернізаційній хвилі російської (передовсім праці Т. Таїровою–Яковлевої) подеколи виглядають суперечливо. Дослідниця виступає проти вкладавання в голови старшини мислення етнічними категоріями при окресленні ідеальної території Гетьманщини, що є нині консенсусом для українських істориків. Крім того, всупереч відомим джерелам заперечується теза про усвідомлення елітою Гетьманщини зв'язку цієї держави з державністю княжих часів. Дослідниця обмежує територіальні претензії старшини початку XVIII ст., які відбилися в працях С. Величка та автора “літопису Грабянки” виключно Лівобережною та Правобережною Гетьманщиною на тій підставі, що автори не згадують про вимоги гетьманів другої половини XVII ст. [3, с. 57–58]. Конструюючи територію “козацько–руського народу”, козаки нібито не мислили категоріями підвести під булаву всі терени, які були заселені українцями. З Волинно, Поділлям, Галичиною козаків поєднувала лише “руська православна традиція... Культурні зв'язки не були для козаків вартістю настільки цінною, щоб прагнути до поєднання доль у спільному державному організмі” [3, с. 58]. Водночас відмовляючи еліті Гетьманщини в мисленнях етнічними категоріями щодо українського світу, дослідниця при цьому наділяє її такою властивістю щодо московитів та поляків: “Канцеляристи не заперечують своєї етнічної єдності з Московією, але на перший план висують єдність сарматських етнічних коренів поляків і козаків” [3, с. 59]. Очевидної напруги між цими двома своїми узагальненнями авторка не бачить.

Насамкінець ще одним кроком в представленні уявленню еліти Гетьманщини про свою державу стало акцентування уваги на тому, що гетьман П. Орлик підводив під легітимацію теоретичні розробки західноєвропейських юристів: природне право народів [3, с. 71–72]. Наголошення на цьому факторі – чи не вперше так виразно в історіографії – дозволило підсилити образ вписаності Гетьманщини та козацької старшини в європейський контекст.

Загалом з появою монографії К. Лоссон історіографічні уявлення про світоглядні імперативи козацької старшини початку XVIII ст. суттєво збагатилися. Образ Гетьманщини в польській історіографії був позбавлений важливої прогалини, яка не дозволяла адекватно оцінити інтелектуальні зусилля старшини. Формуються передумови для перегляду надмірно спрямованої концепції, яка педалювала на втраті Гетьманщиною самодостатності під московським уніфікаційним тиском.

Список використаних джерел

- Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. Списки та редакції творів. – Київ, 2010.
- Плохий С.М. Галяцька 1658: творення міту // Галяцька унія 1658 року / ред. В.Брехуненко, П.Сохань та ін. – Київ, 2008. – С. 276–312.

3. Losson K. Komu miia wolnoŃc Ojczyzny. ŃwiadomoŃj i aspiracje polityczne kancelistyw kozackich (1670–1720). – Warszawa, 2013.

4. Serczyk W.A. Historia Ukrainy. – Wrociaw, 2001.

References

- Bovhyria A. Kozats'ke istoriopysannia v rukopysnii tradycii 18 stolittia. Spysky ta redaktsii tvoriv. – Kyiv, 2010.
- Plokhly S. Hadiach 1658: tvorennia mitu // Hadiats'ka uniiia 1658 roku / red. V.Brehhunenko, G.Sohan' ta in. – Kyiv, 2008. – S. 276–312.
- Losson K. Komu miia wolnoŃc Ojczyzny. ŃwiadomoŃj i aspiracje polityczne kancelistyw kozackich (1670–1720). – Warszawa, 2013.
- Serczyk W.A. Historia Ukrainy. – Wrociaw, 2001.

Maslak V. I., doctor (candidate of sciences), docent, head of the department of Ukrainian studies, V. Ostrohrsdsnyi Kremenchuk national university (Ukraine, Kremenchuk), v.i.maslak.63@yandex.ua

The Hetmanate elite's world outlook at the beginning of the 18th century under the perspective of the contemporary Polish historians

The article investigates the interpretation by contemporary Polish historians the world outlook of the Cossack leadership and his historical notions. The image of the elite of Hetmanate in the Polish historiography is examined. As it was studied under the comparison between the approaches of the contemporary scholars and the historiographical tradition this image was changed in the view of the emergence of the high-quality work prepared by Katarzyna Losson. Her book researches the Cossack chronicles of the beginning of the 18th century (Samoydets' chronicle, "Hrabianka chronicle"), Pylyp Orlyk's Constitution, Manifest and "Origins of Ukrainian rights". The attention focuses on the following issues: the genesis of the Hetmanate, the origin of the "Cossack nation", the Cossack leadership notions about Ukrainian history, territory of the Hetmanate, and the power system, the historical Ukrainian myth of the Cossack upper stratum. The concept of the Polish historians is considered through the prism of the contemporary historical context.

Keywords: Polish historiography, Cossack leadership, notions, chronicles, Hetmanate, world outlook.

Маслак В. І., кандидат історических наук, доцент, заведуючий кафедрою українознавства, Кременчуцький національний університет ім. В. Остроградського (Україна, Кременчук), v.i.maslak.63@yandex.ua

Мировоззрение элиты Гетманщины начала XVIII века с перспективы современных польских исследователей

Исследуются особенности интерпретации современными польскими исследователями мировоззренческих императивов и исторических представлений казацкой старшины Гетманщины. Проанализирован образ элиты Гетманщины в польской историографии. Путем сопоставления подходов современных исследователей с предыдущей польской историографической традицией установлено, что этот образ существенно эволюционировал под влиянием качественной монографии К.Лоссон, посвященной анализу казацких летописей начала XVIII века (Самийла Величка и "Летописи Григория Грабянки"), Конституции Филипа Орлика, его манифеста и "Вывода прав Украины". Показано, что исследовательский интерес концентрировался вокруг таких проблем, как: представление казацкой старшины о происхождении и исторических корнях Гетманщины, происхождении "казацкого народа", территория Гетманщины, организация общества и власти, украинский исторический миф. Концептуальные построения польской исследовательницы вписаны в современный историографический контекст.

Ключевые слова: польская историография, Гетманщина, казацкая старшина, представления, мировоззрение.

* * *

УДК 94(477)“1941/1945”

Мельничук Н. В.

аспірантка кафедри історії та культури України, ДВНЗ “Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (Україна, Переяслав–Хмельницький), linochka.n@mail.ru

“ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ” В НІМЕЦЬКІЙ ОКУПАЦІЙНІЙ ПРОПАГАНДІ НА ТЕРЕНАХ РАЙХСКОМІСАРІАТУ “УКРАЇНА”: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Аналізується сучасна вітчизняна література з проблем висвітлення гітлерівської окупаційної пропаганди в “єврейському питанні” на теренах Райхскомісаріату “Україна”.